

Research Article

Jurisprudential-Legal Analysis of the Compliance of Deposit Contract with Current Qard-ul-Hasana Deposit in Islamic Banking

Gholamali Masoumi Nia: Associate Professor, Department of Economics and Islamic Banking, Kharazmi University, Tehran, Iran masuminia@khu.ac.ir orcid:

Amir Yazdan Parast: Lecturer, Level 4 Seminary, Jurisprudence of Transactions, Seminary, Ahvaz, Iran. (Corresponding Author) orcid: 0009-0000-2319-4205

DOI: 10.30497/ifr.2025.248868.1986

Received: 2025/09/02

Accepted: 2025/11/04

Abstract

This study aims to demonstrate the applicability of the contract of deposit (wādī'ah) to current accounts within the Islamic banking system by examining the jurisprudential and legal nature of these deposits. Jurists and legal scholars have presented various views regarding the nature of current deposits, including classifying them as loans, complete or incomplete deposits, settlements, or new contracts. However, most jurists consider these deposits as loans to the bank due to the bank's proprietary control over the funds and the return of equivalents instead of the exact deposited amounts.

This study adopts an integrative approach based on the dependence of the contract's nature on the true intention and consent of depositors. Besides analyzing jurisprudential, legal sources, and banking laws, it reviews empirical data collected from over 700 depositors through questionnaires. The field results indicate that 87% of depositors place their funds with the intention of deposit and trust, and over 90% express dissatisfaction with the bank's utilization of their funds. These findings demonstrate a clear inconsistency between depositors' actual intent and the assumption of bank ownership and loan classification. Furthermore, banks generally utilize funds without full and informed consent from depositors.

The study further reveals that based on the analysis of the nature of fiat money and acceptance of the theory of bank money creation, banks do not exert proprietary control over current deposits. Accordingly, current deposits can be regarded as "complete deposits." Moreover, if the depositor grants the bank permission for non-proprietary use and consents to restitution by equivalent, the deposit constitutes an "incomplete or unconventional deposit." In cases where the applicability of the contract of deposit to current accounts is doubtful, the contract may be recognized as a new contract with a similar nature to deposit.

Finally, it is recommended that within the Islamic banking system, a deposit-based or new contractual account be established for purposes such as holding Sharia-compliant funds, in which banks have no proprietary rights of use.

Keywords

Interest-free banking, Islamic banking, current account, current deposit, deposit (wādī'ah), incomplete deposit, loan

تحلیل فقهی - حقوقی انطباق عقد ودیعه بر سپرده قرض الحسنه جاری در بانکداری اسلامی

غلامعلی معصومی نیا: دانشیار، گروه اقتصاد و بانکداری اسلامی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران masuminia@khu.ac.ir

امیر یزدان پرست: مدرس سطح ۴ حوزوی، فقه معاملات، حوزه علمیه، اهواز، ایران (نویسنده مسئول)

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۱۱

چکیده

این پژوهش با هدف اثبات امکان انطباق عقد ودیعه بر سپرده قرض الحسنه جاری در نظام بانکداری اسلامی، به بررسی ماهیت فقهی حقوقی این سپرده، پرداخت. فقها و حقوقدانان، پیرامون ماهیت سپرده جاری دیدگاه های مختلفی از جمله قرض، ودیعه کامل یا ناقص، صلح یا عقد جدید ارائه کرده اند. اما اکثر فقها به دلیل نگاه مالکانه و تصرف بانک در این سپرده ها و بازپس دهی مثل، به جای عین وجوه سپرده گذاری شده، آن را قرض به بانک تلقی می کنند.

این مطالعه باتوجه به وابستگی ماهیت قرارداد به نیت و قصد واقعی سپرده گذاران، رویکردی تلفیقی اتخاذ کرده و علاوه بر تحلیل منابع فقهی، حقوقی و قوانین بانکی، داده های تجربی حاصل از بیش از ۷۰۰ پرسشنامه از سپرده گذاران را بررسی نمود. نتایج میدانی نشان داد ۸۷ درصد سپرده گذاران وجوه خود را به قصد ودیعه و امانت، سپرده گذاری کرده و بیش از ۹۰ درصد آنها از استفاده بانک از وجوهشان، ناراضی اند. این یافته ها مبین آن است که نیت واقعی سپرده گذاران با فرض مالکیت بانک و قرض، مغایرت دارد و تصرفات بانک غالباً بدون رضایت کامل و آگاهانه سپرده گذاران صورت می گیرد.

این پژوهش نشان داد بر پایه تحلیل ماهیت پول اعتباری و پذیرش نظریه خلق پول بانکی، بانک ها تصرفی در سپرده های جاری ندارند؛ بر این اساس می توان سپرده جاری را "ودیعه کامل" تلقی کرد؛ همچنین، اگر سپرده گذار به بانک اذن تصرف غیر ناقل مالکیت داده و به استرداد مثل راضی باشد، سپرده جاری "ودیعه ناقص یا خلاف قاعده" خواهد بود؛ و در صورتی که انطباق عقد ودیعه بر سپرده جاری محل تردید باشد، می توان آن را عقد جدیدی با ماهیت مشابه ودیعه دانست.

در نهایت، پیشنهاد می شود در نظام بانکداری اسلامی، حسابی با ماهیت ودیعه یا عقد جدید، برای اموری مانند اخذ وجوهات شرعی، ایجاد شود که در آن بانک حق تصرفات مالکانه نداشته باشد.

کلیدواژه

بانکداری بدون ربا، بانکداری اسلامی، حساب جاری، سپرده جاری، ودیعه، ودیعه ناقص، قرض.

بانکداری اسلامی به عنوان شاخه ای نوین در نظام های مالی جهان اسلام طی یک قرن اخیر شکل گرفته است. این مدل بانکداری، با هدف تطبیق فعالیت های اقتصادی با اصول و احکام شرعی، تلاش می کند سازوکاری عادلانه و مشروع برای تأمین مالی فراهم کند. پس از انقلاب اسلامی ایران، روند گسترده ای برای اسلامی سازی نظام بانکی آغاز شد که مستلزم بازنگری و اصلاح همه اجزای نظام بانکی، به ویژه عقود و قراردادهای بانکی است تا تطابق کامل با فقه اسلامی حاصل گردد.

یکی از پرکاربردترین انواع سپرده ها در این نظام، سپرده جاری است که به عنوان ابزاری کلیدی در تسهیل جریان های مالی و عملیات بانکی عمل می کند. با این حال، ماهیت فقهی و حقوقی این سپرده در میان فقها و حقوقدانان، محل اختلاف نظر جدی است. برخی باتوجه به رویکرد مالکانه و تصرف بانک در این سپرده ها و با استناد به بازپس دهی مثل، به جای عین وجوه سپرده گذاری شده، آن را به عنوان عقد قرض تلقی کرده اند؛ گروهی دیگر نظر به قصد و نیت سپرده گذاران و کارکرد واقعی این سپرده ها در حفظ و نگهداری وجوه، آن را ودیعه کامل یا ناقص دانسته اند؛ اما اکثریت فقها و حقوق دانان و قانون بانکداری بدون ربا، این نوع سپرده را از مصادیق عقد قرض می دانند. چنین شکاف دیدگاهی، چالش هایی اساسی در زمینه تدوین دقیق احکام شرعی و قواعد حقوقی مرتبط با سپرده جاری ایجاد کرده است؛ از این رو ضرورت انجام پژوهشی جامع، همه جانبه و نوین را که بتواند ماهیت فقهی و حقوقی سپرده های جاری را به طور دقیق تحلیل نماید، بیش از پیش آشکار می کند.

بر این اساس و باتوجه به انگاره تضاد و ناسازگاری میان قصد سپرده گذاران و مفاد قرارداد سپرده جاری، این مقاله به بررسی این سؤال اصلی می پردازد که انطباق عقد ودیعه بر سپرده جاری از دیدگاه فقهی و حقوقی چگونه ارزیابی می شود و آیا ماهیت حقوقی این سپرده را می توان به ودیعه نزدیک دانست؟ فرضیه پژوهش نیز بر این استوار است که رابطه سپرده گذار با بانک در قرارداد سپرده جاری قابل انطباق با عقد ودیعه است و نگاه مالکانه بانک به تصرف در سپرده ها غالباً مبتنی بر استفاده از فرصت است که فاقد پایه قانونی مانند عقد قرض یا اذن صریح سپرده گذار است. از این رو، رضایت واقعی و آگاهانه سپرده گذاران نسبت به تصرف مالکانه بانک در سپرده ها، محل تردید بوده و این مسئله مشروعیت تصرفات بانک را زیر سؤال می برد.

هدف اصلی این تحقیق، تحلیل فقهی-حقوقی انطباق عقد ودیعه با سپرده های جاری در نظام بانکداری اسلامی است؛ به گونه ای که ضمن بررسی مستند منابع فقهی، فتاوی فقهای معاصر و قوانین بانکی، داده های میدانی به دست آمده از طریق پرسشنامه نیز در پروسه تحلیل به کار گرفته شود. این پژوهش با روش ترکیبی انجام شده است؛ بخشی شامل مطالعه و تحلیل توصیفی-انتقادی منابع کتابخانه ای شامل کتب فقهی، متون حقوقی، قوانین بانکی و مقالات تخصصی است و بخش دیگر با توزیع پرسشنامه میان سپرده گذاران به منظور بررسی قصد و نیت واقعی آنها طراحی شده است. این تلفیق روش های نظری و تجربی، رابطه محکمی میان

تحلیل های علمی و واقعیت های اجتماعی برقرار کرده و وجه تمایز و قوت این پژوهش نسبت به مطالعات پیشین محسوب می شود.

انتظار می رود نتایج این پژوهش زمینه ساز اصلاح قوانین و مقررات بانکداری اسلامی باشد، به گونه ای که مشروعیت نظام مالی را ارتقاء داده و تناقض های فقهی و حقوقی موجود در زمینه سپرده های جاری را کاهش دهد. همچنین این یافته ها می توانند راهنمای مناسبی برای سیاست گذاران و فعالان نظام بانکی در جهت طراحی نظام سپرده گذاری منطبق بر اصول اسلامی فراهم آورند.

۲. مرور ادبیات و مبانی نظری

۲.۱. مرور پیشینه ها

ماهیت فقهی و حقوقی سپرده های جاری در نظام بانکداری اسلامی از پرسش های کلیدی و پرمناقشه در ادبیات فقهی و حقوقی معاصر محسوب می شود. در این خصوص دو دیدگاه عمده قابل تفکیک است که هر کدام بر پایه فهم متفاوتی از رابطه حقوقی میان سپرده گذار و بانک استوار است.

دیدگاه غالب در میان اکثر فقها و صاحب نظران اسلامی مانند امام خمینی (ره)، سید محمدباقر صدر (در برخی نظریات)، مرتضی مطهری، محمدعلی تسخیری، سید عباس موسویان، محمدجواد توکلی، جواد ایروانی و محمدتقی شهیدی ماهیت قرارداد سپرده جاری را قرض می داند. این گروه ضمن پذیرش انتقال ضمنی مالکیت وجوه به بانک و اعطای حق تصرف مالکانه به آن، معتقدند که بازپرداخت وجه به صورت مثل، تعهد قرض گیرنده را تایید می کند و سپرده جاری را از مصادیق عقد قرض به شمار می آورند.

در مقابل، جمعی از فقها و حقوقدانان همچون سید حسن امامی، شهید بهشتی، امام خامنه ای و ناصر مکارم شیرازی بر این باورند که سپرده جاری به لحاظ قصد و نیت سپرده گذار، ماهیت ودیعه یا قرارداد مشابه آن را داراست.

امامی (۱۳۳۳ش) سپرده جاری را نوعی «امانت بر خلاف قاعده» می بیند که در آن مالکیت مال به امین منتقل شده و امین متعهد است «مثل» مال را بازگرداند؛ این نظریه سپرده جاری را عقدی ویژه با شباهت به ودیعه اما متفاوت از آن معرفی می کند.

امام خمینی (ره) (۱۳۴۵ش) در فرضی که سپرده گذار هنگام سپرده گذاری اذن در تصرفات ناقل^۱، به بانک بدهد ماهیت سپرده های جاری بانکی را قرض به بانک می داند؛ ایشان در این زمینه، در مسأله ششم از بحث اعمال بانک ها می نویسد:

«اگر آنچه به بانک ها داده می شود بدون اذن در تصرف، به عنوان ودیعه و امانت باشد، بانک حق تصرف در آنها را ندارد و اگر تصرف کند ضامن است. ولی اگر اذن در تصرف بدهد بانک می تواند در آنها تصرف کند»

۱. منظور از اذن تصرفات ناقل، اجازه تصرفاتی است که منجر به خروج آن شیء از ملکیت مالک اولیه آن می شود؛ مانند اینکه مالک خودرو به همسرش اذن دهد که خودرو را برای خودش بفروشد و از پولش استفاده کند.

و همچنین اگر رضایت به تصرف بدهد، در هر دو صورت، آنچه بانک به او می‌دهد حلال است، مگر این که اذن در تصرف ناقل، به تملک با ضمان برگردد که در این صورت گرفتن زیاده براساس قرار سود، حرام است؛ ولی قرض صحیح است و ظاهراً سپرده های بانکی از این قبیل هستند. پس آنچه ودیعه و امانت نامیده می‌شود در واقع قرض است و در صورت قرار نفع گذاشتن، سود، حرام خواهد بود» (امام خمینی؛ بی تا؛ ج ۲، ص ۶۱۷).

شهید بهشتی (۱۳۵۳ش) سپرده جاری را امانت مردم نزد بانک می‌داند که نظام بانکداری ربوی از آن سوء استفاده می‌کند و آن را به دیگران قرض ربوی می‌دهد؛ اما در بانک بدون ربا، ماهیت امانت حفظ می‌شود و سپرده گذار بابت دریافت خدمات، هزینه می‌پردازد.

سید محمدباقر صدر (۱۴۰۱ق-۱۳۵۸ش) سپرده جاری را «قرض بدون بهره» می‌شناسد که مالکیت آن به بانک منتقل شده و بانک حق تصرف کامل دارد؛ هرچند این نوع سپرده در ابتدای پیدایش، ودیعه بوده؛ اما به مرور زمان به قرض تبدیل شده است.

امام خامنه ای (۱۳۷۴ش) سپرده جاری را امانت به بانک می‌داند، و موکداً بیان می‌دارند: «حقیقت آن است که در سپرده گذاری ها به بانک قرض داده نمی‌شود، بانک هم از سپرده گذاران قرض نمی‌گیرد؛ اگر حتی به بانک گفته شود ما می‌خواهیم به تو قرض بدهیم، بانک می‌گوید من قرض نمی‌خواهم، بلکه پولتان را برایتان نگه داری می‌کنم.» البته معتقدند باتوجه به اینکه بعضی شرایط ودیعه در اینجا وجود ندارد، حقیقت جدیدی در ودیعه پیدا شده است (بیانات امام خامنه ای در دیدار آیت الله موسوی اردبیلی، ۱۳۷۴/۰۹/۱۸).

ناصر مکارم شیرازی (۱۳۸۹ش) نیز سپرده جاری را ودیعه همراه با وکالت در تصرف، عنوان می‌کند؛ که این نظریه نگاهی متفاوت به حفظ حقوق مالکانه سپرده گذاران است.

مطالعات تطبیقی، از جمله تحقیق موسویان، نظریور و لطفینیا (۱۳۹۵ش)، نشان می‌دهد بانک اسلامی دبی در سپرده های جاری رویکرد انعطاف پذیری بر مبنای ودیعه دارد، اما در ایران بیشتر از عقد قرض استفاده می‌شود که محدودیت های فقهی و عملی خاصی به همراه دارد.

در مجموع، اشکال عمده در ودیعه دانستن سپرده جاری در دو محور است: اول، تصرف مالکانه بانک که با اصل حفظ مالکیت در عقد ودیعه تعارض دارد؛ و دوم، بازپرداخت «مثل» به جای «عین» که ماهیت قرض را نشان می‌دهد. این چالش ها موجب شده اند، علیرغم نیت امانت، سپرده جاری غالباً به عنوان قرض شناخته شود.

برخلاف تحقیقات پیشین که عمدتاً به تحلیل قوانین، قراردادهای و متون فقهی و حقوقی پیرامون سپرده های جاری پرداخته اند، این پژوهش با تمرکز ویژه بر بررسی قصد و نیت واقعی سپرده گذاران و مستندسازی آن از طریق تحقیق میدانی و پرسشنامه، تحلیلی جامعتر و واقع گرایانه تر ارائه می‌دهد. این رویکرد، علاوه بر بعد حقوقی، وجه تجربی و اجتماعی مسئله را نیز بازنمایی می‌کند.

از سوی دیگر، برخلاف رویکردهای غالب که بیشتر به توجیه شرعی انطباق با کارکرد بانکداری متداول می پردازند، مطالعه حاضر با نگاهی انتقادی به سیاست های کلان بانکداری تجاری، با هدف بازطراحی و بهبود ساختار حقوقی سپرده های جاری، می کوشد ضمن حفظ حقوق مالکانه سپرده گذاران، سازوکاری منطبق بر موازین فقه اسلامی و مقتضیات عملی بانکداری بدون ربا ارائه دهد.

در نهایت، از مهمترین وجوه تمایز این تحقیق، استفاده از روش تحقیق میدانی و جمع آوری داده های تجربی جهت بررسی دقیق تر و واقعی تر نیت و قصد سپرده گذاران، برای اولین بار در این حوزه است؛ که اعتبار علمی و کاربردی نتایج پژوهش را به طور چشم گیری افزایش می دهد.

از این رو، این پژوهش با ترکیب تحلیل های عمیق فقهی و حقوقی با داده های میدانی، ضمن پر کردن خلأهای نظری موجود، قادر است پیشنهادهایی علمی و قابل استناد در زمینه سپرده های جاری برای بهبود نظام بانکداری اسلامی ارائه دهد؛ که می تواند در اصلاح قوانین و ارتقای مشروعیت و اعتماد عمومی به نظام بانکداری اسلامی موثر باشد.

۲،۲. تعریف سپرده های بانکی و انواع آن

سپرده بانکی (Bank Deposit)، وجه نقدی است که به بانکها سپرده می شود و بانکها هم تعهد می کنند، در صورت مراجعه و درخواست مشتری یا بر اساس شروط معینی مثل آن را بازپس دهند (جمال الدین عوض، ۲۰۰۰م، ص ۱۷).

سپرده ها اصلی ترین منابع بانکها برای اعطای تسهیلات و خلق پول در اقتصاد هستند و بدون آنها بانکها وجود عملی و قانونی ندارند. نقش سپرده ها در نظام بانکی بسیار اساسی و حیاتی است، زیرا مبنای قانونی خلق پول و فعالیت های اقتصادی بانکها محسوب می شوند. سه نوع سپرده در بانکداری ایران تعریف شده است:

۱- **سپرده پس انداز (Savings Account):** معمولاً به آن بهره پرداخت نمی شود و با روش قرعه کشی به سپرده گذاران انگیزه داده می شود. در نظام بانکی ایران به این سپرده ها "سپرده قرض الحسنه" نیز می گویند.

۲- **سپرده جاری (Current Account):** سپرده ای است برای انجام عملیات روزمره بانکی، بدون نیاز به مراجعه مستقیم مشتری به بانک؛ و جزء منابع کم هزینه بانکها محسوب می شود و خدمات متنوعی از قبیل کارت و چک برای آن قرار داده می شود (بهمنی و بهمنی، ۱۳۹۰ش، ص ۱۱۱).

۳- **سپرده سرمایه گذاری مدت دار (Fixed Deposit یا Time Deposit):** این سپرده برای مدت مشخص با سود در اختیار بانک قرار می گیرد و با توجه به قوانین بانکداری بدون ربا، به صورت قراردادهای وکالت و مشارکت در فعالیت های اقتصادی به کار گرفته می شود.

۲،۳. تعریف و احکام عقد قرض

قرض، عقدی است که بر اساس آن قرض دهنده مال را به مالکیت قرض گیرنده درمی آورد، اما با ضامن قرار دادن او نسبت به همان مقدار مال. به عبارت دیگر، مالکیت مال به قرض گیرنده منتقل می شود، ولی او موظف

است مقدار معادل آن را بازگرداند نه عین آن را. این تعریف مورد قبول بزرگان فقهی از جمله شیخ انصاری و جمعی از مراجع معاصر است (شیخ انصاری، ۱۴۱۵ق، ص ۱۵).

از احکام مهم قرض می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- قرض عقدی است که به ایجاب و قبول نیاز دارد و برای صحت آن شرایطی مانند عقل، بلوغ، قصد و اختیار طرفین لازم است.
- باید قبض مال صورت گیرد تا مالکیت به قرض گیرنده منتقل شود.
- در قرض های مثلی مانند طلا و گندم، مثل مال قرض گرفته شده در ذمه قرض گیرنده باقی می ماند.
- شرط زیاده (ربا) در قرض جایز نیست و باطل است.
- اگر قرضی، بصورت مدت دار انشاء شود، قرض دهنده حق مطالبه قبل از موعد را ندارد، مگر در موارد خاص.
- شرط های جانبی که به مصلحت قرض دهنده باشند مجاز است، مانند گرفتن ضامن یا رهن (امام خمینی، بی تا، ص ۶۵۲-۶۵۶).

۲،۴. تعریف و احکام عقد ودیعه (امانت)

عقد ودیعه، قراردادی است که به موجب آن مال برای حفظ، نزد دیگری گذاشته می شود. فایده اصلی این عقد، نایب گرفتن (استنباه) در حفظ مال است. همچنین در اصطلاح، به خود مال به امانت گذاشته شده هم «ودیعه» اطلاق می شود.

برخی احکام مهم ودیعه عبارتند از:

- عقد ودیعه نیز به ایجاب و قبول نیاز دارد و می تواند به صورت لفظی یا عملی (معاطات) واقع شود.
- ودیعه یکی از عقود مستحب است که مبتنی بر تعاون و اعتماد است.
- ودیعه عقدی جایز است و هر دو طرف (امانت گذار و امانت دار) حق فسخ آن را دارند.
- امانت دار موظف است ودیعه را طبق عرف و شرایط حفظ کند و با مطالبه امانت گذار، در اولین فرصت آن را بازگرداند.
- امانت به دو نوع مالکی (با اذن مالک) و شرعی (بدون اذن یا به صورت قهری) تقسیم می شود.
- اگر امانت دار قصد تصرف غیرمجاز داشته باشد، ضامن است و رفتار او غاصبانه محسوب می شود (امام خمینی، بی تا، ص ۵۹۷-۶۰۳).

۲،۵. چگونگی تعیین ماهیت سپرده و نقش قصد سپرده گذار در آن

در تعیین ماهیت قراردادهای، عنصر «قصد» طرفین از اهمیت محوری برخوردار است و صحت یا بطلان معامله به آن بستگی دارد؛ «العقود تابعه للقصد» قاعده ای مورد اتفاق فقهاء است (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۸، ص ۱۹۶). شیخ انصاری در کتاب «البيع» شرط صحت عقد را وجود قصد واقعی طرفین نسبت به مفاد و مدلول عقد

دانسته و تأکید کرده است که هرگونه ادای لفظی بدون قصد، عقد محسوب نمی شود (شیخ انصاری، ۱۴۱۵ق، ج ۳، ص ۲۹۵). آیت الله مکارم شیرازی نیز قصد جدی را از شروط صحت معاملات می داند و اعتباری برای صورت سازی ها قائل نیست (مکارم شیرازی، بی تا، ص ۴۴).

قصد واقعی ممکن است آشکار یا به واسطه شواهد و قرائن قابل تشخیص باشد؛ نبود قصد جدی در قرارداد هم، به صورت های مختلف قابل تصور است:

- گاهی صرفاً از نام یک عقد استفاده می شود و ماهیت و حقیقت قرارداد واقع شده، چیز دیگری است. مورد بارز این قسم در جایی است که طرفین عقد یا یکی از ایشان اصلاً اطلاعی از عقد تلفظ شده یا مفاد آن ندارند. روشن است که در این صورت عقد تلفظ شده، باطل است؛ چرا که یکی از ارکان عقد، یعنی قصد، مختل می باشد.

- گاهی عقد یا عقود موضوع قرارداد، مورد قصد واقع می شوند؛ ولی به آن دسته از لوازم و احکامی که ممیز عقود شرعی از غیر شرعی می باشد، در مقام انشاء عقد و یا در مقام عمل، پابندی وجود ندارد؛ به این صورت که در مقام انشاء عقد، مفروض طرفین (چه به صورت مصرح و چه به صورت ارتکازی) این باشد که این احکام رعایت نشود. این بدان معناست که در حقیقت، طرفین، قصد عقد شرعی را نکرده اند؛ و آنچه به زبان آورده یا از ذهن گذرانده اند، حقیقت عملکردی که قصد حقیقی آنها بدان متوجه است را تغییر نمی دهد (محقق نیا و همکاران، ۱۳۹۴ش، ص ۱۹۴-۱۹۵).

تشخیص قصد حقیقی از طریق تصریح طرفین در قرارداد یا تحلیل عرف و قرائن امکان پذیر است. بنابراین در تحلیل ماهیت سپرده های بانکی، علاوه بر مفاد قرارداد، باید قصد واقعی سپرده گذاران و دیدگاه عرف درباره آن ها به دقت بررسی شود.

در این تحقیق، انگیزه ها و اهداف مختلف سپرده گذاران حساب های جاری به همراه قرائن عرفی مورد بررسی قرار می گیرد تا ماهیت شرعی واقعی این سپرده ها روشن گردد.

۲،۶. ماهیت پول امروزی

دو نظریه اصلی درباره ماهیت پول امروزی بین اندیشمندان اسلامی وجود دارد: نظریه مالیت اعتباری (قدرت خرید) که پول را مبتنی بر قدرت خرید می داند، و نظریه ارزش اسمی که پول را به ارزش اسمی روی اسکناس محدود می کند. هر دو نظریه نقاط قوت و ضعف خاص خود را دارند و برای تبیین ماهیت پول امروز کفایت نمی کنند. بر اساس تحلیل نوین «مال اعتباری» بودن پول، کلیه انواع پول های امروزی فیزیکی یا الکترونیکی، ماهیتی اعتباری دارند؛ یعنی مالیت اولیه و ارزش ثانویه آنها همگی قراردادی و اعتباری است. اعتبار اولیه به وسیله قانون و جعل رسمی ایجاد شده و ارزش ثانویه به مؤلفه های بیرونی مانند تولید ملی، ثبات سیاسی و اعتماد عمومی وابسته است.

پول های فلزی طلا و نقره دارای ارزش ذاتی و فیزیکی مشخص بودند، اما پول های کاغذی و الکترونیکی امروز فاقد این ویژگی هستند و اعتبار آنها ناشی از پذیرش قانونی و اجتماعی است. اسکناس ها هم به عنوان ظرف اعتباری پول عمل می کنند. پیدایش پول اعتباری از دوران اوایل ظهور رسیده های بانکی و رسیدهای

خرید و فروش، ناشی شده است که جایگزین پول های فلزی مانند طلا، نقره و مس شدند. با گذشت زمان، بانک ها و دولتمردان با ایجاد اسکناس ها و رسیدهای بانکی بدون پشتوانه فیزیکی حرکت به سمت پول اعتباری را تسریع کردند. این سیستم به گونه ای عمل کرد که برخلاف دوران گذشته که حجم پول محدود و پشتوانه دار بود، در پول اعتباری، امکان خلق پول «از هیچ» برای نظام بانکی فراهم شد. این روند باعث رشد قدرت بانک ها در کنترل منابع مالی و به تبع آن تأثیرگذاری بر ثروت ملی و جهانی شده است. این تحلیل نشان می دهد جنس پول آینده نیز اعتباری خواهد بود و ارزشش به طور مستقیم توسط قانون تعیین می شود و تابع ارزش مبادله ای کالاها نیست. در نتیجه، پول امروزی و آینده، عبارت است از «مال اعتباری» که همواره بر پایه قرارداد، جعل و پذیرش اجتماعی شکل می گیرد و از نظر فقهی و اقتصادی نیازمند بازتعریف و فهم دقیق است (برای مطالعه بیشتر در این زمینه مراجعه شود به: توسلی، "تحلیل ماهیت پول"، ۱۳۹۱ش).

۲،۷. نظریه خلق پول بانکی و تأثیر آن بر ماهیت سپرده های جاری

بررسی پیشینه نظریات موجود درباره ماهیت بانک در جهان نشان دهنده وجود سه نظریه اصلی است:

۱- **نظریه واسطه گری مالی:** این دیدگاه مرسوم، بانک ها را صرفاً واسطه ای می داند که سپرده ها را جمع آوری و به وام تبدیل می کند، به این معنا که بانک ها بدون پس اندازهای موجود توان وام دهی ندارند. شهید صدر بانک را نهادی اینچنین، برای واسطه گری مالی معرفی می کند (صدر، ۱۴۰۱ق، ص ۲۰).

۲- **نظریه ذخیره جزئی یا «ضریب فزاینده»:** این دیدگاه معتقد است نظام بانکی به صورت تجمعی خلق پول می کند، اما هر بانک به تنهایی نمی تواند پول خلق کند و عملکرد کل بانک ها در تعامل با یکدیگر و بانک مرکزی منجر به افزایش و خلق پول می شود.

۳- **نظریه «خلق پول انفرادی بانک» یا «تأمین مالی مبتنی بر خلق پول»:** این دیدگاه معتقد است که هر بانک به صورت مستقل می تواند پول جدید خلق کند. در این نظریه، بانک پس از ارزیابی وام گیرنده، بدون نیاز به جذب پیشین سپرده، وام را خلق کرده و همزمان در همان میزان، سپرده را در حساب مشتری ثبت می کند. این خلق همزمان دارایی (وام) و بدهی (سپرده) در ترازنامه بانک، نشانگر توانایی بانک در خلق پول از هیچ است، نه صرفاً انتقال سپرده های موجود.

دیدگاه اخیر، منطقاً نقد دو دیدگاه پیشین را به دنبال دارد؛ چرا که برخلاف تصور مرسوم که معتقد است «بانک پولی را که ندارد، سرمایه گذاری نمی کند»، بانک همان پول خلق شده توسط خود را وام می دهد (برای مطالعه بیشتر در این زمینه مراجعه شود به مقاله «ماهیت بانک و فرایند خلق پول بانکی؛ نقد دیدگاه های رایج و دلالت ها»، نوشته کمیجانی و ابریشمی و روحانی، ۱۳۹۷ش).

البته مشروعیت و جواز خلق پول توسط بانک، محل بحث و نظر فقهاست و در جای خود باید مورد تحقیق و بررسی قرار گیرد؛ بویژه اگر این کار توسط بانک های خصوصی و بدون هیچ ضابطه ای صورت

پذیرد؛ و بر فرض اینکه خلق پول توسط بانک با ضوابط و شرایطی جایز باشد، مستلزم تغییر بنیادین در ساختار و نظام بانکی و تغییر نگرش در قوانین و مفاهیم اساسی بانکداری است.

پیامدهای عملی نظریه خلق پول برای نظام بانکی اسلامی

با پذیرش نظریه خلق پول، درک موضوع بانکداری و تعاریف موجود از عملیات بانکی نیازمند بازنگری است. تعریفی مانند «دریافت سپرده و تخصیص آن به وام» در تضاد با این ماهیت است؛ چرا که سپرده ها علاوه بر دریافت، خلق هم می شوند؛ و این امر به لزوم شناخت دقیق تر نقش بانک از صرفاً واسطه گری به سمت عاملی فعال در خلق پول منجر می شود.

در نظام بانکداری اسلامی، این دیدگاه به تبیین مهمی دست می دهد؛ زیرا با توجه به اینکه عملیات وام دهی به واسطه خلق پول انجام می شود، فرض وکالت بانک از سپرده گذاران برای تخصیص منابع، شایسته بازنگری است. در واقع، مفهوم «تجهیز منابع» نیز دیگر قابل اعمال نیست، چرا که منابع به صورت خلق جدید توسط بانک فراهم می شوند.

این تحلیل مدرن از ماهیت خلق پول و نقش بانک ها نه تنها چارچوب نظری برای بررسی ماهیت سپرده های جاری فراهم می کند، بلکه الزامات بازنگری در مقررات و نظام های بانکی مبتنی بر شرع را نیز آشکار می سازد.

۲،۸. تاریخچه شکل گیری سپرده جاری

سپرده جاری ریشه در تاریخ شکل گیری بانک و بانکداری دارد که از زمان تمدن های باستان آغاز شده است. در ابتدا، مردم وجوه و اموال با ارزش خود را به قصد امانت گذاری و نگهداری امن آنها و بعدها با هدف تسهیل در نقل و انتقال، به معابد و صرافان (تراپوزیت ها) می سپردند؛ معابد و تراپوزیت ها به عنوان محل های مطمئن، وجوه را حفظ می کردند و خدماتی چون نگهداری، تبدیل و انتقال پول را ارائه می دادند؛ اما اصل کارکرد آنها قرض دادن یا دریافت وام نبود.

با گذر زمان، اصحاب معابد و صرافان به تدریج از ماندگاری و عدم بازپس گیری همزمان وجوه نزد خود سوء استفاده کردند؛ به این صورت که رسیدهایی (نوعی اسکناس اولیه) صادر می کردند که بیشتر از موجودی واقعی سکه و پول در صندوق هایشان بود. این روش به تولد نظریه «ذخایر جزئی بانکی» انجامید، که در آن بانک ها تنها بخشی از سپرده ها را به صورت نقد نگه می داشتند و مابقی را به صورت اعتبار در گردش قرار می دادند. بنابراین، برخلاف نیت اولیه سپرده گذاران که صرفاً امانت گذاری بود، بانکداری بر اساس کسب سود و خلق پول شکل گرفت و تکامل یافت (ماجدی و گلریز، ۱۳۶۷ش، ص ۱۶۹).

۳. دیدگاه های مختلف درباره ودیعه بودن سپرده های جاری

سپرده های جاری در نظام بانکی اسلامی موضوع بحث و بررسی های گسترده ای در فقه اقتصادی و حقوق بانکداری اسلامی است؛ اهمیت این بحث ناشی از نقش حیاتی این سپرده ها در عملیات بانکی است. دیدگاه های گوناگونی درباره ماهیت شرعی و حقوقی سپرده های جاری مطرح شده است که عمدتاً می توان آن ها را در قالب چند نظریه اصلی دسته بندی کرد: ودیعه کامل، ودیعه به علاوه وکالت در تبدیل، وودیعه نوعی، وودیعه ناقص یا خلاف قاعده و ودیعه مالیت و ارزش وجوه. در ادامه هر کدام بررسی و نقد می شوند.

۳،۱. ودیعه کامل

دیدگاه بسیاری از فقها بر این است که سپرده های جاری به لحاظ شرعی ودیعه کامل نیستند؛ زیرا عقد ودیعه به صورت سنتی دارای ویژگی های زیر است:

- مال به ودیعه گذاشته شده همچنان متعلق و در مالکیت ودیعه گذار است.
 - ودیعه پذیر حق تصرف در مال ندارد و تنها موظف به حفظ آن است.
 - ودیعه پذیر تنها در صورت کوتاهی در حفظ ودیعه، ضامن است و ضمانت کامل ندارد.
- در مقابل این ویژگی ها، در قوانین سپرده های جاری، مالکیت وجه به بانک منتقل می شود؛ بانک با تعهد به بازپرداخت معادل آن وجوه، تصرف و استفاده اقتصادی می کند و ضامن کامل این وجوه است.
- اما دکتر حسن عبدالله امین نظری متفاوت دارد و سپرده های جاری را ودیعه کامل و حقیقی می داند؛ دیدگاه وی بر این اساس است که تصرف بانک غالباً بدون اجازه سپرده گذار و نوعی تصرف یک جانبه از سوی بانک است و موجب نمی گردد که سپرده گذار از اراده اش برگردد و آن را از ایداع به قرض تفسیر نماید؛ همان طور که بانک هم این سپرده را به عنوان قرض نمی پذیرد (امین، ص ۲۰۷-۲۰۸؛ به نقل از: تسخیری، ۱۴۰۸ق، ص ۷۸-۸۰).

به نظر می رسد بانک هنگام تصرف در این سپرده ها، این عمل را از موضع استفاده از فرصت انجام می دهد (همانطور که در تاریخچه شکل گیری سپرده جاری و داستان مراجعه مردم به معابد و تراپوزیت ها جهت سپرده گذاری اموالشان، به آن اشاره شد). و مستند به یک مبنای قانونی و حقوقی همچون قرض نیست.

علاوه بر اینکه با توضیحاتی که تاکنون داده شد و لحاظ عملیات خلق پول بانکی و با پذیرش دیدگاه "نظریه تأمین مالی مبتنی بر خلق پول" در خصوص ماهیت بانک، می توان ادعا کرد که دخل و تصرفی از سوی بانک در سپرده های جاری صورت نمی گیرد و این وجوه دست نخورده در حساب افراد باقی خواهند ماند؛ و تسهیلات یا سودی که به مشتریان بانک داده می شود از ناحیه خلق پول بانکی است.

تضمین سپرده ها از سوی بانک را هم می توان در ضمن عقد لازمی خارج از عقد ودیعه، صورت داد.

لازم به ذکر است در این دیدگاه، عین ورقه اسکناس های سپرده گذاری شده در بانک، موضوعیتی ندارند و در ماهیت پول به ودیعه گذاشته شده دخالتی ندارند و همانگونه که تبیین شد، حقیقت پول امروزی را قدرت خرید و ارزش مبادله ای یا ارزش اسمی آن اسکناس ها و پول تحریری و الکترونیکی به ودیعه گذاشته شده، تشکیل می دهد؛ لذا می توان ادعا کرد عین پول ودیعه گذاشته شده، باقی است و هنگام مطالبه سپرده گذار به وی بازگردانده می شود.

بنابراین با توجه به توضیحات داده شده می توان ادعا کرد، اموال سپرده جاری به مفهوم دقیق شرعی، ودیعه شمرده می شوند؛ زیرا:

۱. قصد سپرده گذار ودیعه گذاری است نه قرض به بانک.
۲. اساساً بانک در وجوه سپرده های جاری تصرف نمی کند.
۳. حتی اگر بپذیریم که بانک در سپرده های جاری تصرف می کند، تصرفش از موضع استفاده از فرصت است، نه مستند به یک قرارداد و تعهد حقوقی؛ و باید گفت آنچه در متن قرارداد سپرده

گذاری حساب جاری (اذن سپرده گذار به بانک جهت هر گونه تصرفی) آمده و سپرده گذار هنگام افتتاح حساب آن را امضا می‌کند، مورد قصد و التفات سپرده گذار قرار نگرفته است. بنابراین، بر مبنای این نظر، اجزای اصلی عقد ودیعه (نیت سپرده گذار، عدم تصرف مجاز بانک و عدم تغییر در عین پول) حفظ می‌شود.

۳،۲. ودیعه به علاوه وکالت در تبدیل

این نظریه معتقد است سپرده گذار وجه خود را به بانک به عنوان امانت می‌سپارد و همزمان به بانک وکالت می‌دهد که وجوه را تبدیل یا سرمایه گذاری کند.

بر اساس این دیدگاه:

- وجوه در مالکیت سپرده گذار باقی می‌ماند.
 - سود و منافع حاصل از استفاده یا سرمایه گذاری وجوه، متعلق به سپرده گذار است.
- با این حال، چالش اصلی این است که در فرض امانت دیدن سپرده، آیا این امانت متعلق به شیء خارجی است یا امانت در ذمه؟ اگر امانت در شیء خارجی باشد، بانک باید همیشه به اندازه طلب مردم موجودی داشته باشد، اما در بانک های امروزی چنین نیست و بانک ملزم به نگهداری کامل موجودی کل سپرده ها نیست؛ بنابراین نمی توان گفت این امانت در شیء خارجی است؛ بنابراین ممکن است موضوع به قرض تبدیل شود (مکارم شیرازی، ۱۳۸۹ش، ص ۱۲۵-۱۲۶).
- به نظر می رسد اگر حقیقت پول امروزی اعتباری را ارزش اسمی آن بدانیم که اسکناس ها یا پول های الکترونیکی نمایانگر آنها، می توان به سلامت از این چالش عبور کرد؛ به این بیان که اعتبار بانکی، موجودیتی عینی و خارجی است و اگر در بانک به اندازه کل سپرده ها موجودی اعتباری باشد، امانت عینی محقق می شود.
- تعیین اینکه سپرده جاری به معنای حفظ عین وجوه (شیء خارجی) است یا به معنای بدهکاری بانک به مقدار اسمی سپرده ها، وابسته به دو نکته اصلی است: ماهیت پول مدرن و نحوه تحلیل سپرده در بانک. اگر سپرده جاری را بدهی بانک بدانیم، باز هم به نوعی قرض بازمی گردد؛ ولی اگر آن را امانت در شکل ارزش اسمی و قدرت خرید پول مدرن تصور کنیم، وجوه موجود نزد بانک باز هم یک ودیعه عینی خواهد بود.

با پذیرش نظریه «تأمین مالی مبتنی بر خلق پول» هم ماهیت و کارکرد بانک مشخص شد که بانک دخل و تصرف در وجوه سپرده های جاری ندارد و همیشه موجودی آن بیش از سپرده هاست. دیدگاه «ودیعه به علاوه وکالت در تبدیل» را می توان اینگونه توسعه داد که سپرده گذار با سپردن وجوه خود به بانک، بانک را امین برای حفظ اموال و همچنین وکیل برای استفاده از آن وجوه در سرمایه گذاری های اسلامی می کند که سود آن طبق قرارداد بین طرفین تقسیم می شود.

برای تحقق این ایده، برخی بانک ها «حساب پشتیبان» تعریف کرده اند؛ این حساب که با هدف جبران کسری موجودی حساب اصلی طراحی شده، می تواند تامین کننده منافع سپرده گذاران حساب جاری هم به حساب آید در فرضی که حساب پشتیبان، سرمایه گذاری کوتاه مدت باشد؛ و حساب جاری ماهیت

ودیعه داشته و حساب پشتیبان ماهیت وکالت دارد که به تعادل بین حفظ و دیعه و کسب سود سپرده گذار کمک می کند و بانک هم مستحق حق الوکاله خواهد بود.

۳،۳. ودیعه نوعی

یکی از دیدگاه های مطرح درباره ماهیت سپرده جاری، فرض «ودیعه نوعی» است. در این حالت، مال به ودیعه گذاشته شده به صورت کلی فی المعین درمی آید و سپرده گذار به صورت مشاع در دارایی بانک شریک می شود؛ مشابه اینکه کسی ۱۰ کیلو گندم را در میان ۲۰۰ کیلو گندم بانک بگذارد و مالک مشاع آن شود. اما اشکال مهم این دیدگاه این است که بانک اغلب سپرده ها را بلافاصله به مشتریان دیگر تحویل می دهد و عین مال باقی نمی ماند تا مالکیت مشاع تحقق یابد (عبدالرضایی، ۱۳۹۳ش، ص ۳).

در پاسخ به این اشکال می توان گفت پول امروزی به شکل اعتبار است و ماهیت فیزیکی اسکناس اهمیت چندانی ندارد. آنچه مهم است، ارزش اسمی یا مبادله ای پول اعتباری است که حقیقت ودیعه را شکل می دهد. پس عدم موجودی عین اسکناس ها نزد بانک یا تحویل فوری آن به دیگر مشتریان، موضوعیت خود را از دست می دهد، مشروط بر آنکه بانک توان پاسخگویی به مطالبات سپرده گذاران را داشته باشد؛ و این مهم باتوجه به نظریه "تأمین مالی مبتنی بر خلق پول" به آسانی قابل تأمین است. در مجموع، هرچند فرض ودیعه نوعی تا حدی از نظر سپرده گذار ممکن است، ولی در عمل و بر اساس ساختار پول مدرن و عملکرد فعلی بانک ها، این فرض برای ماهیت سپرده های جاری قابل پذیرش کامل نیست.

۳،۴. ودیعه ناقص یا ودیعه خلاف قاعده

برخی از اندیشمندان شیعه، سپرده های جاری را «ودیعه ناقص» یا «ودیعه خلاف قاعده» می دانند (سید حسن امامی، حقوق مدنی، ص ۱۷۸)؛ یعنی ودیعه ای که سپرده گذار هنگام سپرده گذاری، اذن تصرف محدودی به بانک می دهد تا بانک بتواند در محدوده های معقول از وجوه استفاده کند.

سنهوری از حقوقدانان اهل سنت نیز از سپرده های بانکی به عنوان "ودیعه ناقص" یاد کرده و گفته است: قانون مدنی جدید، چنین سپرده ای را به عنوان قرض تلقی کرده است؛ اما در فرانسه مبتنی بر نیت متعاقدين شده است. پس اگر قصد صاحب پول حفظ اموال خود باشد، ودیعه است؛ اما اگر مقصود هر دو طرف سود بردن از آن از طریق بکارگیری آن باشد، قرض نامیده می شود و در صورتی که قبول کننده پول ها بانک باشد، قرض مخصوص نامیده می شود (سنهوری، ۱۹۵۲م، ج ۵، ص ۴۲۹).

از استاد ریبر، حقوقدان فرانسوی، نیز نقل شده که وی به رغم ترجیح ودیعه بودن سپرده های بانکی، گفته است: ودیعه بودن سپرده یک تصور ذهنی است؛ چون با امکان تصرف بانک در آن سپرده ها تعارض دارد. به همین دلیل، اعتقاد داشته است که سپرده بانکی ودیعه ناقص یا ودیعه خاصی است. استاد علی بارودی در کتاب "قانون تجارت لبنان"، پیشنهاد می کند برای قرارداد ودیعه ویژگی جدیدی لحاظ شود. وی معتقد است: سپرده گذار برای حفظ و نگهداری اموال خود، آن ها را به بانک می سپارد و در عین حال، بانک را از بکارگیری آن اموال محروم نمی کند (علیشاهی قلعه جوقی و لطیفی، ۱۳۹۲ش، ص ۸).

در تحلیل این دیدگاه باید گفت باتوجه به اینکه بقاء ملکیت ودیعه گذار نسبت به ودیعه و تعهد نسبت به بازگرداندن عین مال، جزء ارکان ودیعه به حساب می آیند، «ودیعه ناقص» یا «ودیعه خلاف قاعده» عقدی جدید با ماهیتی شبیه ودیعه خواهد بود.

۳،۵. ودیعه گذاری مالیت و ارزش وجوه

دیدگاه دیگری که پیرامون ماهیت سپرده جاری مطرح شده، ودیعه گذاری «مالیت و ارزش وجوه» است. به این معنا که حساب های جاری ماهیت امانت و ودیعه دارند؛ لکن نه امانت و ودیعه «عین مال» بلکه ودیعه «ارزش و مالیت آن»؛ یعنی وقتی شخصی مثلاً ده میلیون تومان به بانک می دهد، عین آن پول را نزد بانک به امانت نمی گذارد تا این که بر بانک لازم باشد عین آن را حفظ کند و هنگام مطالبه شخص، آن را برگرداند؛ بلکه مالیت و ارزش اسمی (منظور از ارزش اسمی، عدد و رقمی است که روی اسکناس ها درج شده و یا در کارت های اعتباری ذخیره شده است. ارزش اسمی در مقابل ارزش واقعی و مبادله ای است؛ ارزش مبادله ای پول با افزایش تورم و کاهش ارزش پول، کم می شود؛ ولی ارزش اسمی آن ثابت می ماند. قدرت خرید پول هم تعبیر دیگری از ارزش واقعی یا ارزش مبادله ای پول است.) آن را نزد بانک به امانت می گذارد (علیشاهی قلعه جوقی و لطیفی، ۱۳۹۲ش، ص ۱۰).

در تحلیل این دیدگاه می توان گفت در فرضی که حقیقت پول امروزی را همان ارزش اسمی یا مالیت وجوه بدانیم، می توان ادعا کرد عین وجوه، سپرده گذاری شده و هنگام مطالبه، بازگردانده می شود نه مالیت آن ها.

۳،۲. جمع بندی دیدگاه های مختلف

برای جمع بندی دیدگاه های مرتبط با ودیعه دانستن سپرده جاری، نکات زیر اهمیت دارد:

- ماهیت پول امروزی (اسکناس، پول تحریری و الکترونیکی) به گونه ای است که ارزش اسمی یا مبادله ای آنها حقیقت پول را شکل می دهد و عین اسکناس ها اهمیتی ندارد؛ و باتوجه به اینکه پول تحریری و الکترونیکی ماده فیزیکی ندارد که موجب تمایز افراد مثلی اش از هم شود، لذا می توان ادعا کرد هر آنچه به ودیعه گذاشته شده (حداقل در مورد پول تحریری و الکترونیکی)، باقی است (نه مثل آن) و هنگام مطالبه سپرده گذار به وی بازگردانده می شود.
- پول تحریری و الکترونیکی، امری خارجی و معتبر نزد عقلاست که ابزارهایی مانند چک و کارت اعتباری نقش واسطه انتقال آن را دارند؛ بنابراین سپرده ها ودیعه شیء خارجی اند، نه امانت در ذمه.
- طبق نظریه «خلق پول»، بانک در سپرده های جاری دخل و تصرف ندارد و وجوه در حساب افراد باقی می ماند؛ و تسهیلات پرداختی ناشی از خلق پول جدید است.
- اگر تصرفی از سوی بانک باشد، از موضع سوءاستفاده است و مستند به اذن و اجازه حقوقی نیست، زیرا سپرده گذار در واقع چنین رضایتی ندارد.
- بانک ها همواره موجودی بیشتری از طلب سپرده گذاران دارند و هرگز با کمبود نقدینگی مواجه نمی شوند، زیرا قابلیت خلق پول دارند.

حال اگر مبتنی بر پذیرش دیدگاه "نظریه تأمین مالی مبتنی بر خلق پول"، قائل شدیم که تصرفی از سوی بانک در سپرده‌های جاری صورت نمی‌گیرد؛ و یا این تحلیل را ترجیح دادیم که بانک هنگام تصرف در وجوه حساب جاری، این عمل را از موضع استفاده از فرصت انجام می‌دهد و این تصرفات، مستند به یک مبنای قانونی همچون قرض یا اذن سپرده‌گذار نیست، مشکل اصلی برای ودیعه دانستن سپرده جاری برطرف می‌شود؛ و می‌توان قائل شد، سپرده جاری، ودیعه کامل و شرعی است و تمام ویژگی‌های آن را داراست؛ و نیازی نیست قائل به نظریه «ودیعه ناقص یا خلاف قاعده» شویم.

البته مفروض همه دیدگاه‌های مطرح شده این بود که هیچ سپرده‌گذاری انتظار ندارد که حین باز پس گرفتن وجوهش، عین اسکناس‌های سپرده‌گذاری شده را باز پس گیرد و در اکثر موارد باز پس گرفتن عین نقود با هدف سپرده‌گذار مغایر است؛ بلکه می‌توان گفت در سپرده‌گذاری، حفظ عین نقود، برای سپرده‌گذار موضوعیتی ندارد و هدف وی، حفظ و تسهیل نقل و انتقال مالیت وجوه است؛ و با تحلیلی که نسبت به ماهیت پول امروزی ارائه شد، حقیقت آن را ارزش اسمی یا ارزش مبادله‌ای وجوه و نقود دانستیم نه عین نقود یا ورقه‌های اسکناس؛ لذا حداقل راجع به پول‌های تحریری و الکترونیکی می‌توان این ادعا را کرد که عین آنها در حساب جاری حفظ می‌شود و هنگام درخواست سپرده‌گذار، به وی بازپس داده می‌شود. و با این توضیح نظریه «ودیعه بعلاوه وکالت در تبدیل» کنار گذاشته می‌شود؛ زیرا این نظریه مبتنی بر موضوعیت قائل شدن برای ورقه اسکناس بودند و با اندک جابجایی و تبدیل وجوه، معتقد بود عین وجوه از بین رفته و تبدیل به مثل شده؛ در حالی که عین پول‌های تحریری و الکترونیکی با مبالغ معین، در فضای اعتبارات بانکی و در حساب‌های شخصی افراد، باقی است.

با این توضیح، اشکالات نظریه «ودیعه نوعی» هم پاسخ داده می‌شود و امکان این تلقی وجود دارد که وجوه سپرده‌گذاری شده بصورت کلی فی المعین نزد بانک حفظ شوند.

نظریه «ودیعه‌گذاری مالیت و ارزش وجوه» هم به دیدگاه ما بسیار نزدیک است و تنها اختلافش با دیدگاه ما در این است که ما ماهیت پول تحریری و الکترونیکی امروزی را خود ارزش اسمی یا مالیت وجوه می‌دانیم؛ لذا معتقدیم در سپرده جاری ودیعه‌گذاری شرعی و کامل عین پول صورت گرفته؛ ولی این نظریه می‌گوید ارزش و مالیت پول، ودیعه‌گذاری شده، نه عین پول. البته ما در مورد سپرده‌گذاری اسکناس‌ها همین نظریه را قبول داریم؛ زیرا در ماهیت اسکناس و پول کاغذی، ماده فیزیکی اخذ شده که موجب تمایز نقود از هم می‌شود و هنگام سپرده‌گذاری در بانک، ماده فیزیکی اسکناس‌ها به ودیعه گذاشته نمی‌شود و مالیت یا ارزش اسمی آنها به ودیعه گذاشته می‌شود.

۴. بررسی لزوم یا جواز قرارداد سپرده‌گذاری در فرض ودیعه

در عقد ودیعه از نظر فقهی هر دو طرف مجاز به فسخ هستند؛ اما در قرارداد سپرده جاری آمده که سپرده‌گذار هر زمان که بخواهد می‌تواند وجوه خود را از حساب جاری برداشت نماید و این بدین معناست که قرارداد حساب جاری از جانب سپرده‌گذار، جایز است نه لازم؛ هر چند از طرف بانک، لازم است؛ یعنی بانک پس از پذیرش سپرده، قانوناً مجاز نیست بدون درخواست سپرده‌گذار، وجوه سپرده‌گذاری شده را به وی، رد

کند. البته بانک‌ها هرگز سپرده را رد نمی‌کنند و از پذیرش آن امتناع نمی‌ورزند؛ بلکه مشوقاتی برای جذب و افزایش سپرده گذاری قرار می‌دهند؛ زیرا به نفع بانک است و باعث افزایش سرمایه بانک می‌شود.

برای حل این نکته و تأمین لزوم شرعی قرارداد از طرف بانک، می‌توان از شرط ضمن عقدی خارج از عقد ودیعه استفاده کرد؛ طرفین عقد جایز، در بیشتر موارد، می‌توانند آن را به عقدی لازم تبدیل نمایند؛ در واقع، حق فسخ خود را ضمن عقد اصلی یا به موجب عقد مستقلی، اسقاط نمایند. امام خمینی در این زمینه ذیل مساله یازده کتاب المضاربة می‌نگارد: اگر لزوم را در ضمن عقد خارج لازم (مانند بیع و صلح و ...) شرط نمایند، اشکالی در لزوم عمل به آن نیست (امام خمینی، بی تا، ص ۶۱۱).

قانون مدنی هم امکان تبدیل عقود جایز به لازم را از طریق شروط ضمن عقد فراهم کرده است (ماده ۶۷۹ قانون مدنی ایران).

بنابراین، از منظر حقوقی و فقهی، سازماندهی روابط بین بانک و سپرده گذار به گونه ای که قرارداد سپرده گذاری لازم تلقی شود، امکان پذیر و متداول است.

۵. تضمین و امنیت سپرده ها در فرض ودیعه

یکی از مهمترین دغدغه های سپرده گذاران در حساب های جاری، تضمین حفظ و امنیت وجوه سپرده گذاری شده نزد بانک هاست. اگر رابطه بانک با سپرده گذاران در قالب عقد ودیعه تبیین شود، بانک به عنوان مستودع (امانت گیرنده) شناخته می شود و تنها در مواردی که افراط یا تفریط نماید ضامن است. در این چارچوب، چنانچه بانک بدون هیچگونه تقصیر، دچار زیان یا ورشکستگی شود و وجوه سپرده گذاران از بین برود، مسئولیتی متوجه بانک نخواهد بود. این موضوع با هدف اساسی و انتظاری اصلی سپرده گذاران برای تضمین وجوه سپرده ایشان در تعارض است.

در مقابل، قوانین بانکی و پولی کشورها عموماً بانک ها را ضامن وجوه سپرده گذاران می دانند، حتی بدون وجود تقصیر، و این تعارض میان مبانی فقهی و حقوقی، مسئله مهمی در بحث تضمین سپرده ها ایجاد کرده است.

۵.۱. راهکارهای تأمین تضمین و امنیت سپرده ها

به منظور حل این تعارض و تأمین تضمین های لازم، چند راهکار مطرح شده است:

۵.۱.۱. کاهش فرض زیان با توجه به ماهیت پول و خلق اعتباری

در عصر حاضر، بیش از ۹۹ درصد معاملات مالی مبتنی بر پول اعتباری است و با پذیرش نظریه «تأمین مالی مبتنی بر خلق پول» توسط بانک ها، احتمال ورشکستگی یا زیان منجر به از بین رفتن سپرده ها در حساب های جاری بسیار کم، و حتی فرضی ذهنی به نظر می رسد.

۵.۱.۲. مسئولیت بانک در صورت تصرف مالکانه بدون اذن سپرده گذار

باتوجه به دلایل و شواهد پیش گفته و آنچه در ادامه می آید، این احتمال تقویت می شود که بانک هنگام تصرف در سپرده جاری، این عمل را از موضع استفاده از فرصت و بدون اذن سپرده گذار انجام می دهد؛ از این رو این تصرف مالکانه بانک، تصرف عدوانی تلقی شده و بانک در این حالت ضامن خواهد بود. صاحب

جواهر نیز معتقد است اگر ودیعه پذیر (بدون اذن و اجازه مالک)، از ابتدا قصد تصرف در ودیعه را دارد و ودیعه را با همین قصد و برای انتفاع خودش گرفته، از ابتدا غاصب است (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۷، ص ۱۴۱).

۵،۱،۳. تضمین از طریق شرط ضمن عقد لازم خارج از ودیعه

تضمین سپرده‌ها به وسیله شرط ضمن عقد لازم خارج از ودیعه، تأمین شود؛ و این مسئله به تلویح و تصریح در قانون همه بانک‌ها ثبت است که بانک در هر حالتی (حتی در موارد سرقت از بانک) ضامن پول مشتری است؛ و این تضمین متوقف بر قرض دانستن ماهیت سپرده‌ها نیست. در قانون پولی و بانکی کشور نیز آمده است: هر بانک در مقابل خساراتی که در اثر عملیات آن متوجه مشتریان می‌شود، مسئول و متعهد جبران خواهد بود (قانون پولی و بانکی کشور، بند ج، ماده ۳۵). شهید صدر در این باره می‌نویسد: این ضمانت می‌تواند به واسطه انشای در ضمن عقد دیگری غیر از ودیعه، به گونه شرط نتیجه یا شرط فعل، صورت گیرد؛ به این صورت که سپرده‌گذار در ضمن عقدی شرط کند که در صورت بروز خسارت، بانک وجهی مساوی با خسارتی که متوجه سپرده‌اش شده، به او بپردازد (صدر، ۱۴۰۱ق، ص ۲۰۴).

۵،۱،۴. بیمه کردن سپرده‌ها

یکی دیگر از راه‌های تضمین سپرده‌ها، بیمه کردن آنها است. بانک یا سپرده‌گذار با پرداخت مبلغی (حق بیمه) می‌تواند وجوه سپرده را بیمه نمایند. باین حال، با توجه به ذخایر قانونی که بانک‌ها ملزم به نگهداری آن هستند و تعهدات حمایت از بانک‌ها توسط بانک مرکزی در شرایط بحران، بیمه کردن سپرده‌ها امری هزینه‌بر و زائد تلقی می‌شود.

۶. تحقیق میدانی درباره قصد و نیت سپرده‌گذاران حساب جاری

یکی از چالش‌های مهم در مباحث فقهی و حقوقی مربوط به سپرده‌های جاری، رسیدگی واقعی و مستند به قصد و نیت سپرده‌گذاران است. از آنجا که اغلب مطالعات موجود صرفاً به بررسی قواعد و ضوابط بانکی اکتفا کرده‌اند و تحقیقات میدانی و رفتاری نادری صورت گرفته است، این فصل به ارائه یک تحلیل میدانی درباره نیت سپرده‌گذاران حساب جاری می‌پردازد. هدف اصلی این تحقیق، بررسی میزان اطلاع، رضایت و قصد سپرده‌گذاران هنگام سپرده‌گذاری و تطبیق آن با مبانی فقهی است.

۶،۱. طراحی و روش اجرای تحقیق میدانی

باتوجه به اینکه در این تحقیق، رویکردی تلفیقی اتخاذ شده و علاوه بر تحلیل منابع فقهی، حقوقی و قوانین بانکی، داده‌های تجربی نیز بررسی شده است، که در ادامه به توضیح فرآیند انجام تحقیق میدانی، اشاره می‌شود.

در این پژوهش، که در سال ۱۴۰۱ در شهر اهواز انجام شد، پرسش‌نامه‌ای با مشورت چند نفر از اساتید طراحی شد تا به بررسی قصد و نیت سپرده‌گذاران نسبت به ماهیت سپرده‌های جاری بپردازد. پرسش‌نامه شامل ۷ سوال کلیدی بود که مفاد قرارداد و قوانین سپرده‌گذاری، میزان آگاهی، نحوه نگرش سپرده‌گذاران و رضایت از استفاده بانک از سپرده، مالکیت وجوه، نوع سپرده‌گذاری (قرص یا ودیعه) و اهداف سپرده‌گذاری را پوشش می‌داد. این پرسش‌نامه در بیش از ۷۰۰ نمونه، برگرفته از اقشار متنوع جامعه (اعم از معلمان، دانشجویان، طلاب، کارمندان و کسبه) توزیع شد.

سوالات پرسشنامه توزیع شده در تحقیق میدانی به شرح زیر است:

۱	چه میزان از مفاد قرارداد و قوانین سپرده گذاری حساب جاری، اطلاع دارید؟ (الف) کاملاً (ب) تا حدودی (ج) هیچ اطلاعی ندارم
۲	آیا می دانید که بانک، در وجوه حساب جاری شما دخل و تصرف می کند؟ (الف) بلی (ب) خیر
۳	آیا رضایت دارید که بانک، در وجوه حساب جاری شما دخل و تصرف کند؟ (الف) بلی (ب) خیر
۴	آیا به بانک اجازه می دهید در مدتی که وجوه شما نزد بانک در حساب جاری تان است، با بکارگیری و استفاده از آنها، برای خود کسب سود کند؟ (الف) بلی (ب) خیر
۵	هنگام سپرده گذاری در حساب جاری، وجوه خود را به ملکیت بانک در می آورید؟ (الف) بلی (ب) خیر
۶	هنگام سپرده گذاری در حساب جاری، وجوه خود را به عنوان قرض به بانک می دهید یا بعنوان ودیعه (امانت)؟ (الف) قرض (ب) ودیعه (امانت)
۷	اهداف و انگیزه های خود از سپرده گذاری در حساب جاری را مشخص نمایید. (الف) نقل و انتقال آسان وجوه (تسهیل در مبادلات پولی) (ب) حفظ و نگهداری وجوه (ج) استفاده از خدمات حساب جاری از جمله گرفتن دسته چک (د) سودآوری (ه) غیر از موارد بالا :

برای انجام مطالعه میدانی، پس از هماهنگی با مدیریت حوزه علمیه استان خوزستان، نامه نگاری های لازم با ریاست چند بانک معتبر در اهواز (ملی، رسالت، صادرات، سامان، مهر اقتصاد) انجام شد که نهایتاً پرسش نامه ها در دو شعبه بانک ملی (حدود ۲۰۰ پرسشنامه) توزیع گردید. همچنین، حدود ۲۰۰ پرسش نامه در اداره کل آموزش و پرورش استان خوزستان و در بین معلمان اهواز، حدود ۱۰۰ پرسش نامه در دانشگاه فرهنگیان و بین دانشجو معلمان استان خوزستان، و حدود ۲۰۰ پرسش نامه در حوزه علمیه اهواز و میان طلاب و روحانیون توزیع شد. در مجموع، داده های تحقیق از جامعه آماری تقریباً ۷۰۰ نفر حاصل گردید.

هدف از انتخاب معلمان، دانشجویان و طلاب، علاوه بر دسترسی آسان پژوهشگر، درک بالاتر این اقشار از مفاهیم حقوقی و ارتباط آنها با حساب جاری بود، چرا که اکثر این افراد استفاده کننده از حساب جاری بوده و خدمات بانکی مانند دریافت دسته چک و واریز حقوق را تجربه می کنند.

روش تجزیه و تحلیل داده ها از طریق بررسی درصد پاسخ های هر سوال و تحلیل توصیفی، انجام شده و یافته ها به صورت کمی ارائه گردید.

۶،۲. تحلیل نتایج تحقیق میدانی درباره نیت سپرده گذاران

۱- میزان اطلاع سپرده گذاران از قوانین حساب جاری

بر اساس نتایج، تنها ۳ درصد مخاطبان اظهار کرده اند که کاملاً با قوانین حساب جاری آشنا هستند؛ در حالی که ۳۴ درصد چنین اطلاعاتی را نداشته و ۶۳ درصد نیز تنها تا حدودی آگاه بوده اند. این موضوع نشان می دهد که ادعای مسئولین بانک مبنی بر اطلاع کامل سپرده گذاران از مفاد قراردادهای حساب جاری، ادعایی قابل تردید است.

۲- رضایت سپرده گذاران از تصرف بانک در وجوهشان

بیش از نیمی از پرسش شوندهگان اذعان کرده اند که اطلاعی درباره نحوه تصرف بانک در وجوه سپرده خود ندارند. همچنین، حدود ۹۰ درصد از آنان مخالف یا ناراضی از کسب سود بانک از وجوه شان از طریق این تصرفات بوده اند و رضایت صریحی در این زمینه اعلام نکرده اند.

۳- ماهیت حقوقی سپرده جاری از نگاه سپرده گذاران

براساس پاسخ ها، ۸۷ درصد افراد وجوه خود را به عنوان «ودیعه و امانت» و صرفاً برای حفظ و نگهداری به بانک می سپارند، در حالی که تنها ۱۳ درصد آنها اظهار داشته اند وجوه خود را به منظور قرض به بانک تحویل داده اند. همچنین، ۹۰ درصد معتقدند که هنگام سپرده گذاری، مالکیت وجوه را به بانک انتقال نمی دهند.

۴- اهداف و انگیزه های سپرده گذاری در حساب جاری

در پاسخ به این سؤال که «قصد شما از سپرده گذاری چیست؟» شرکت کنندگان می توانستند بیش از یک گزینه را انتخاب کنند؛ ۶۸ درصد برای تسهیل در مبادلات و نقل و انتقالات پولی، ۲۵ درصد جهت حفظ و نگهداری وجوه و ۳۰ درصد برای استفاده از خدمات جانبی مانند دریافت دسته چک و تسهیلات، سپرده جاری را انتخاب کرده اند. این نتایج نشان دهنده تنوع انگیزه های سپرده گذاری است که غالباً در جهت حفظ امانت است.

فقه های اسلامی تأکید داشته اند که «العقود تابعه للقصود»؛ یعنی صحت و اثربخشی قراردادها مستلزم قصد و نیت طرفین است؛ لذا اگر سپرده گذار قصد تملیک و قرض دادن نداشته باشد، صرف وجود یک بند در قرارداد که آن را قرض قلمداد کند کافی نیست.

از جمله شواهد اینکه سپرده گذاران با نیت قرض، وجوهشان را در بانک سپرده گذاری نمی کنند، واریز وجوهات شرعی نظیر خمس، زکات، کفارات و رد مظالم به حساب جاری یا قرض الحسنه پس انداز مرجع تقلید یا نماینده وی است. با توجه به اینکه در شریعت مصارف این وجوه به طور مشخص تعیین شده است؛ نه مقلد و نه مرجع تقلید شرعاً مجاز نیستند این وجوه را به بانک قرض دهند تا بانک با به کارگیری آنها برای خود کسب سود کند. در واقع، مقلدان هنگام واریز وجوه به حساب مرجع تقلید نیت قرض ندارند و مرجع تقلید نیز در زمان افتتاح حساب یا معرفی شماره حساب به مقلدان، قصد و هدفی جز امانت گذاری این وجوه نزد بانک ندارد؛ یعنی این وجوه به امانت نزد بانک سپرده می شود و بانک صرفاً محل نگهداری و واسطه نقل و انتقال آن هاست.

شاهد دیگر بر این امر، موضوع واریز حقوق کارگران و کارمندان به حساب جاری یا قرض الحسنه پس اندازشان در پایان هر ماه است که در عرف و فرهنگ عمومی به منزله تحویل حقوق به کارگران و کارمندان

تلقی می شود. با این حال، بر اساس قوانین فعلی بانکی، واریز حقوق به حساب کارگران به معنای قرض دادن این وجوه به بانک است؛ در حالی که نه کارفرما اجازه چنین کاری را دارد و نه کارگران رضایتی به آن نشان می دهند.

نتایج تحقیق میدانی نیز به وضوح نشان می دهد که قصد اکثریت سپرده گذاران حساب جاری، نگهداری و امانت وجوه نزد بانک است و قصد و نیت قرض دادن یا تملیک وجوه به بانک معمولاً وجود ندارد. بنابراین، نیت واقعی سپرده گذاران به ماهیت ودیعه نزدیکتر است و این نقطه ضعف مهمی برای نظریه قرض بودن سپرده های جاری به شمار می آید. این موضوع باید در تحلیل های فقهی و حقوقی مدنظر قرار گیرد و به عنوان مبنایی برای ارزیابی صحیح ماهیت سپرده های جاری استفاده شود.

۷. ثمرات و پیامدهای ودیعه دانستن سپرده های جاری

با تطبیق ماهیت حقوقی سپرده های جاری بر عقد ودیعه، احکام و الزامات فقهی و حقوقی مرتبط با امانت داری بر این نوع سپرده ها مستقر می شود. از جمله ثمرات و پیامدهای این دیدگاه عبارت است از:

۱- مالکیت سپرده گذار نسبت به وجوه حساب جاری

وجوه حساب های جاری، جزو منابع مالکانه بانک به شمار نمی رود و مالکیت آنها همچنان در اختیار سپرده گذاران باقی می ماند و بانک صرفاً امین این وجوه است.

۲- مالکیت سپرده گذار نسبت به سود ناشی از تصرف در سپرده ها

اگر بانک وجوه حساب جاری را با اذن سپرده گذار به کار گیرد، سود کسب شده متعلق به سپرده گذار است و بانک صرفاً مستحق کارمزد یا سهم توافق شده خواهد بود؛ اما اگر بدون اجازه تصرف کند، ید وی عدوانی محسوب می شود و مسحق هیچ سود یا کارمزدی نیست. بر این اساس بانک ها هرچه در این مدت (از سال ۱۳۶۲ تاکنون) از طریق تصرف در وجوه سپرده های جاری کسب سود کرده اند، باید به سپرده گذاران بازگردانند.

۳- ممنوعیت سرمایه گذاری بدون اذن و ضمانت بانک در صورت تخلف

بانک اگر از ابتدا با نیت تصرف غیر مجاز و سودآوری برای خود، وجوه سپرده گذاران را دریافت نماید، غاصب و ضامن شناخته می شود (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج ۵، ص ۱۱۰-۱۱۱؛ امام خمینی، بی تا، ج ۲، ص ۶۱۶).

۴- حل برخی مشکلات بانکداری بدون ربا با رویکرد ودیعه

با ودیعه دانستن سپرده های جاری، می توان برخی مشکلات بانکداری بدون ربا که از قرض دانستن سپرده ناشی می شود را حل کرد؛ مثلاً شرط دریافت بعضی از وام های قرض الحسنه، مسدود کردن مبالغ مشخصی در حساب قرض الحسنه پس انداز یا جاری است؛ یا اعطای وام قرض الحسنه یا اعتبار در حساب جاری، با توجه به کارکرد حساب جاری صورت می گیرد؛ که همه این قوانین به فتوای جمعی از مراجع تقلید، مصداق "قرض به شرط قرض" و به دلیل تحقق زیاده حکمی در عقد قرض، مبتلی به رباست (امام خمینی، ۱۴۲۲ق، ج ۲، ص ۲۹۵؛ سید علی حسینی خامنه ای، ۱۴۲۴ق، ص ۴۲۲؛ ناصر مکارم شیرازی، ۱۴۲۷ق، ج ۳، ص ۵۰۲)؛ در صورتی که اگر ماهیت فقهی سپرده های جاری، "ودیعه" باشد، این سپرده گذاری بعنوان ودیعه ای خواهد

بود که شرط اخذ وام قرض الحسنه است؛ و از این جهت مشکل شرعی نخواهند داشت و مبتلی به ربا نخواهند بود.

بنابراین ودیعه دانستن سپرده های جاری، علاوه بر تأمین شرایط امانت داری، موجبات اصلاح حقوقی و فقهی قراردادهای بانکی را فراهم می کند و بسیاری از مشکلات شرعی و حقوقی بانکداری بدون ربا را کاهش می دهد. این رویکرد، تعادل میان منافع سپرده گذاران و بانک ها را برقرار ساخته و به بهبود مشروعیت و کارآمدی نظام بانکی کمک شایانی خواهد کرد.

۸. نتیجه گیری

پژوهش حاضر با رویکردی تلفیقی از تحلیل فقهی-حقوقی و بررسی داده های میدانی، ماهیت حقوقی سپرده های جاری را در نظام بانکداری اسلامی مورد ارزیابی قرار داد و نشان داد که ماهیت این سپرده ها به عقد ودیعه نزدیکتر است تا عقد قرض. یافته های تحقیق میدانی حاکی از آن است که ۸۷ درصد سپرده گذاران قصد ودیعه گذاری و امانت سپاری وجوه خود را دارند و بیش از ۹۰ درصد آن ها از تصرف مالکانه بانک در این وجوه ناراضی هستند. این نتایج به روشنی مخالفت نیت واقعی سپرده گذاران با فرض مالکیت کامل بانک و قرض بودن سپرده های جاری را نشان می دهد و بیانگر آن است که تصرفات بانک بدون رضایت کامل و آگاهانه سپرده گذاران صورت گرفته و بنابراین از منظر شرعی و حقوقی محل تردید و نقد جدی است.

از منظر فقهی و حقوقی، بر مبنای پذیرش ماهیت پول اعتباری و نظریه خلق پول بانکی، می توان ادعا کرد که بانک ها تصرفی در وجوه سپرده های جاری ندارند و با خلق پول، تسهیلات را ارائه می کنند؛ در نتیجه سپرده های جاری را می توان به عنوان «ودیعه کامل» تلقی کرد. همچنین در صورت اعطای اذن تصرف غیر ناقل مالکیت توسط سپرده گذار به بانک و رضایت به استرداد «مثل» به جای «عین»، سپرده جاری دارای ماهیت «ودیعه ناقص یا خلاف قاعده» خواهد بود. در فرضی که انطباق عقد ودیعه بر سپرده جاری محل تردید باشد، می بایست قرارداد سپرده جاری را عقدی جدید با ماهیت مشابه ودیعه دانست.

۱- پیشنهاد می شود نظام بانکی در قالب عقد ودیعه یا صلح یا عقد جدید، حساب بانکی جدیدی برای اموری چون اخذ وجوهای شرعی، ایجاد نماید با این ویژگی که در وجوه این حساب، هیچ گونه تصرفی از سوی بانک صورت نمی گیرد. همچنین با تعریف حساب پشتیبان (با ماهیت وکالت سرمایه گذاری کوتاه مدت) برای حساب جاری، بانک می تواند به سپرده های جاری سود اندکی بدهد (مانند برخی از بانک های آمریکا، چین و نروژ که سود اندکی به حساب های جاری پرداخت می کنند) و کارمزد (حق الوکاله) خود را نیز دریافت نماید.

لازم است در مطالعات آینده، قرارداد سپرده جاری به عنوان عقدی نوین و غیر از عقود معهود شرعی مورد بررسی قرار گیرد تا چارچوب حقوقی تازه تری مبتنی بر مقتضیات فقهی و عملی بانکداری بدون ربا فراهم گردد. این رویکرد می تواند به توسعه نظام مالی اسلامی عادلانه تر و پایدارتر کمک کند.

۹. کتابنامه

۱. امامی، سید حسن؛ حقوق مدنی، انتشارات اسلامیة، تهران، بی تا.

۲. انصاری دزفولی، مرتضی؛ کتاب المکاسب المحرمه و البیع و الخيارات (ط- الحدیثه)، چاپ اول، کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری، قم- ایران، ۱۴۱۵ق.
۳. ایروانی، جواد؛ پول و بانکداری اسلامی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد- ایران، ۱۳۹۴ش.
۴. بهمند، محمد و بهمنی، محمود؛ «بانکداری داخلی ۱: تجهیز منابع»، چاپ هجدهم، مؤسسه عالی بانکداری ایران، تهران، ۱۳۹۰ش.
۵. تسخیری، محمدعلی؛ سپرده های بانکی «تطبیق فقهی و احکام آن»، مجله فقه اهل بیت علیهم السلام فارسی، مؤسسه دائره المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم السلام، چاپ اول، قم- ایران، ۱۳۸۰ش.
۶. تسخیری، محمدعلی؛ نظره فی کتاب الودائع النقديّه و استثمارها فی الاسلام، نشریه التوحید، ایران، محرم ۱۴۰۸ق.
۷. توسلی، محمد اسماعیل؛ تحلیل ماهیت پول، فصل نامه اقتصاد اسلامی، شماره ۴۸، زمستان ۱۳۹۱ش.
۸. توکلی، محمد جواد؛ ساز و کار بانکداری اسلامی، چاپ دوم، نشر المصطفی، قم، ۱۳۹۲ش.
۹. حسینی بهشتی، سید محمد؛ بانکداری، ربا و قوانین مالی اسلام، چاپ دوم، بنیاد نشر آثار و اندیشه های شهید دکتر بهشتی، تهران- ایران، ۱۳۸۶ش.
۱۰. خامنه ای، سید علی بن جواد حسینی؛ أجوبه الاستفتاءات، چاپ اول، دفتر مقام معظم رهبری در قم، قم- ایران، ۱۴۲۴ق.
۱۱. خمینی، سید روح الله موسوی؛ استفتاءات، چاپ پنجم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم- ایران، ۱۴۲۲ق.
۱۲. خمینی، سید روح الله موسوی؛ تحریر الوسیله، چاپ اول، مؤسسه مطبوعات دار العلم، قم- ایران، بی تا.
۱۳. دفتر حفظ نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه ای، بیانات در دیدار جمعی از فضلا و نخبگان حوزه علمیه قم، ۱۳/۰۹/۱۳۷۴ و بیانات در دیدار آیت الله موسوی اردبیلی، ۱۸/۰۹/۱۳۷۴: <https://farsi.khamenei.ir>.
۱۴. سنهوری، عبدالرزاق؛ الوسیط فی الشرح القانون المدنی، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۹۵۲م.
۱۵. صدر، سید محمد باقر؛ البنك اللاربوی فی الاسلام، چاپ هفتم، دار التعارف للمطبوعات، بیروت- لبنان، ۱۴۰۱ق.
۱۶. عاملی، زین الدین بن علی (شهید ثانی)؛ مسالک الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام، چاپ اول، مؤسسه المعارف الإسلامیه، قم- ایران، ۱۴۱۳ق.
۱۷. عبدالرضایی، محمد؛ «ماهیت و احکام سپرده های بانکی از نظر فقهی»، کارشناسی ارشد معارف اسلامی، دانشگاه قم - دانشکده الهیات و معارف اسلامی، ۱۳۹۳ش.
۱۸. علیشاهی قلعه جوقی، ابوالفضل و لطیفی، سیده سعیده؛ "بررسی نظریه ودیعه گذاری مالیت در سپرده های بانکی"، نشریه دانش حقوق مدنی، شماره ۱، ۱۳۹۲ش.
۱۹. عوض، علی جمال الدین؛ عملیات بانک ها از نظر قانونی، دارالنهضة العربیة، قاهره - مصر، ۲۰۰۰م.
۲۰. کمبجانی، اکبر و ابریشمی، حمید و روحانی، سید علی؛ «ماهیت بانک و فرآیند خلق پول بانکی؛ نقد دیدگاه های رایج و دلالت ها»، فصلنامه جستارهای اقتصادی ایران، شماره ۲۹، تهران، بهار و تابستان ۱۳۹۷ش.
۲۱. ماجدی، علی و گلریز، حسن؛ پول و بانک، مؤسسه بانکداری اسلامی ایران، بانک مرکزی ج.ا.، تهران، ۱۳۶۷ش.

۲۲. محقق نیا، محمدجواد و همکاران؛ درآمدی بر شاخص های بانکداری اسلامی، چاپ اول، انتشارات مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، قم- ایران، ۱۳۹۴ ه.ش.
۲۳. مدرسه فقهات، محمد تقی شهیدی؛ درس خارج فقه البنوک، جلسه ۱۳۹۷/۴/۳، <https://eshia.ir>.
۲۴. مطهری، مرتضی؛ ربا، بانک- بیمه، چاپ اول، انتشارات صدرا، تهران- ایران، ۱۳۶۴ ش.
۲۵. مکارم شیرازی، ناصر؛ استفتاءات جدید، محقق/ مصحح: ابو القاسم علیان نژادی، چاپ دوم، انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام، قم- ایران، ۱۴۲۷ ق.
۲۶. مکارم شیرازی، ناصر؛ بررسی طرق فرار از ربا، چاپ اول، بی نا، قم- ایران، بی تا.
۲۷. مکارم شیرازی، ناصر؛ ربا و بانکداری اسلامی، چاپ اول، انتشارات امام علی بن ابی طالب علیه السلام، قم- ایران، ۱۳۸۹ ش.
۲۸. موسویان، سیدعباس؛ «ارزیابی سپرده های بانکی و پیشنهاد سپرده های جدید»، مجله اقتصاد اسلامی، شماره ۱۵، تهران، ۱۳۸۳ ش.
۲۹. موسویان، سید عباس؛ بررسی فقهی- اقتصادی سپرده های انتقال پذیر در بانکداری بدون ربا، مجله فقه اهل بیت علیهم السلام (فارسی)، ج ۱۸-۱۷، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم السلام، چاپ اول، قم، بی تا.
۳۰. موسویان، سید عباس و نظریور، محمد نقی و لطفی نیا، یحیی؛ «تحلیل نظری الگوی بانک اسلامی دبی (راهبردهایی برای اصلاح قانون بانکداری ایران)»، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۶۲، تابستان ۱۳۹۵ ش.
۳۱. نجفی، محمد حسن؛ جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، محقق/ مصحح: عباس قوچانی- علی آخوندی، چاپ هفتم، دار إحياء التراث العربی، بیروت- لبنان، ۱۴۰۴ ق.
۳۲. یزدی طباطبایی، سید محمد کاظم؛ عروة الوثقی، ۲ جلدی، المكتبة العلمیة الاسلامیة، بی جا، بی تا.

Reference List

۱. Emami, Seyed Hassan; Civil Law, Islamic Publications, Tehran, no date.
۲. Ansari Dezfuli, Morteza; The Book of Forbidden Gains, Sale, and Options (Modern Edition), ۱st ed., World Congress in Honor of Sheikh Azam Ansari, Qom-Iran, ۱۴۱۵ AH.
۳. Iravani, Javad; Money and Islamic Banking, Razavi Islamic Sciences University, Mashhad-Iran, ۲۰۱۵.
۴. Bahmand, Mohammad & Bahmani, Mahmoud; Domestic Banking ۱: Resource Mobilization, ۱۸th ed., Iran Banking Institute, Tehran, ۲۰۱۱.
۵. Tashkhiri, Mohammad Ali; Bank Deposits: Jurisprudential Application and Its Rules, Journal of Ahl al-Bayt Jurisprudence (Persian), Islamic Jurisprudence Encyclopedia, ۱st ed., Qom-Iran, ۲۰۰۱.
۶. Tashkhiri, Mohammad Ali; View on the Book of Monetary Deposits and its Investment in Islam, Al-Tawhid Journal, Iran, Muharram ۱۴۰۸ AH.

۷. Tavasoli, Mohammad Esmail; Analysis of the Nature of Money, Islamic Economics Quarterly, Issue ۴۸, Winter ۲۰۱۲.
۸. Tavakoli, Mohammad Javad; Mechanism of Islamic Banking, ۲nd ed., Al-Mustafa Publications, Qom, ۲۰۱۳.
۹. Hosseini Beheshti, Seyed Mohammad; Banking, Usury, and Islamic Financial Laws, ۲nd ed., Foundation for the Publication of Martyr Dr. Beheshti's Works and Thoughts, Tehran-Iran, ۲۰۰۷.
۱۰. Khamenei, Seyed Ali bin Javad Hosseini; Answers to Inquiries, ۱st ed., Office of the Supreme Leader in Qom, Qom-Iran, ۱۴۲۴ AH.
۱۱. Khomeini, Seyed Ruhollah Mousavi; Inquiries, ۵th ed., Islamic Publications Office affiliated with the Society of Seminary Teachers of Qom, Qom-Iran, ۱۴۲۲ AH.
۱۲. Khomeini, Seyed Ruhollah Mousavi; Tahrir al-Wasilah, ۱st ed., Dar al-Elm Press, Qom-Iran, no date.
۱۳. Office for Preservation and Publication of the Works of Ayatollah Khamenei, Statements in Meeting with a Group of Scholars and Elite of Qom Seminary, ۰۴/۱۲/۱۹۹۵ and Statements in Meeting with Ayatollah Mousavi Ardebili, ۰۹/۰۹/۱۹۹۵: <https://farsi.khamenei.ir>.
۱۴. Sanhuri, Abdel Razzak; Al-Waseet in Explanation of Civil Law, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, ۱۹۵۲.
۱۵. Sadr, Seyed Mohammad Baqir; The Non-Interest Bank in Islam, ۷th ed., Dar Al-Ta'arof for Publications, Beirut-Lebanon, ۱۴۰۱ AH.
۱۶. Amoli, Zain al-Din bin Ali (Second Martyr); Paths of Understanding to the Refinement of Islamic Laws, ۱st ed., Islamic Knowledge Foundation, Qom-Iran, ۱۴۱۳ AH.
۱۷. Abdolrezaei, Mohammad; The Nature and Rules of Bank Deposits from a Jurisprudential Perspective, Master's Thesis in Islamic Studies, University of Qom, Faculty of Theology, ۲۰۱۴.
۱۸. Alishahi Qalehjoughi, Abolfazl & Latifi, Sayyedah Saeedeh; Examination of the Theory of Financial Custody in Bank Deposits, Journal of Civil Rights Knowledge, Issue ۱, ۲۰۱۳.
۱۹. Awad, Ali Jamal al-Din; Bank Operations from a Legal Perspective, Dar al-Nahda al-Arabiya, Cairo-Egypt, ۲۰۰۰.
۲۰. Kamijani, Akbar, Abrishami, Hamid & Rouhani, Seyed Ali; The Nature of Banks and the Process of Bank Money Creation; Critique of Common Views and Implications, Iranian Economic Essays Quarterly, Issue ۲۹, Tehran, Spring and Summer ۲۰۱۸.

۲۱. Majidi, Ali & Golriz, Hassan; Money and Banking, Islamic Banking Institute of Iran, Central Bank of Iran, Tehran, ۱۹۸۸.
۲۲. Mohagheghnia, Mohammad Javad et al.; Introduction to Islamic Banking Indicators, ۱st ed., Imam Khomeini Educational and Research Institute Publications, Qom-Iran, ۲۰۱۵.
۲۳. Seminary of Jurisprudence, Mohammad Taghi Shahidi; Advanced Jurisprudence of Banks, Session Date: ۲۴/۰۶/۲۰۱۸, <https://eshia.ir/>
۲۴. Motahari, Morteza; Usury, Banking–Insurance, ۱st ed., Sadra Publications, Tehran–Iran, ۱۹۸۵.
۲۵. Makarem Shirazi, Naser; New Inquiries, Editor: Abu al-Qasim Aliyannejadi, ۲nd ed., Imam Ali ibn Abi Talib School Publications, Qom–Iran, ۱۴۰۷ AH.
۲۶. Makarem Shirazi, Naser; Examination of Ways to Avoid Usury, ۱st ed., no place or date.
۲۷. Makarem Shirazi, Naser; Usury and Islamic Banking, ۱st ed., Imam Ali ibn Abi Talib Publications, Qom–Iran, ۲۰۱۰.
۲۸. Mousavian, Seyed Abbas; Evaluation of Bank Deposits and Proposals for New Deposits, Islamic Economics Journal, Issue ۱۵, Tehran, ۲۰۰۴.
۲۹. Mousavian, Seyed Abbas; Jurisprudential–Economic Study of Transferrable Deposits in Usury–Free Banking, Journal of Ahl al-Bayt Jurisprudence (Persian), Vol. ۱۷–۱۸, Islamic Jurisprudence Encyclopedia Institute, ۱st ed., Qom, no date.
۳۰. Mousavian, Seyed Abbas, Nazarpour, Mohammad Naqi & Lotfinia, Yahya; Theoretical Analysis of the Dubai Islamic Bank Model (Strategies for Reforming Iranian Banking Law), Islamic Economic Scientific Research Quarterly, Issue ۶۲, Summer ۲۰۱۶.
۳۱. Najafi, Mohammad Hassan; Jewaher al-Kalam in Explanation of Islamic Laws, Editors: Abbas Ghoochani & Ali Akhoundi, ۷th ed., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut–Lebanon, ۱۴۰۴ AH.
۳۲. Yazdi Tabatabai, Seyed Mohammad Kazem; Urwat al-Wuthqa, ۲ vols., Islamic Scientific Library, no place or date.